

Staatscommissie
tegen Discriminatie
en Racisme

Keer op keer. Inzichten in gestapelde discriminatie-ervaringen in Nederland en Europa

Voortgangsrapportage Staatscommissie
tegen Discriminatie en Racisme

Maart 2025

Voortgangsrapportage

**Allen die zich in Nederland bevinden,
worden in gelijke gevallen gelijk
behandeld. Discriminatie wegens
godsdienst, levensovertuiging,
politieke gezindheid, ras, geslacht,
handicap, seksuele gerichtheid
of op welke grond dan ook,
is niet toegestaan.**

Keer op keer. Inzichten in gestapelde discriminatie-ervaringen in Nederland en Europa

Voortgangsrapportage Staatscommissie
tegen Discriminatie en Racisme

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
Samenvatting	8
1. Introductie	9
1.1 Aanleiding	9
1.2 Onderzoeksopzet	11
2. Achtergrond	13
2.1 Inzichten over cumulatieve discriminatie	13
2.2 De relevantie van een intersectioneel perspectief	17
2.3 Empirisch onderzoek naar cumulatieve intersectionele discriminatie	19
3. Cumulatieve discriminatie in cijfers: gestapelde ervaringen	21
3.1 Opzet van achtergrondstudie	21
3.2 Resultaten: ervaren intersectionele cumulatieve discriminatie	24
3.3 Cumulatieve intersectionele discriminatie: uitkomsten	27
4. Beantwoording hoofdvragen en conclusie	32
4.1 Onderzoeksvraag 1: In welke mate is sprake van (ervaren) cumulatieve discriminatie in Nederland en in andere (West-)Europese landen?	32
4.2 Onderzoeksvraag 2: In welke mate is sprake van (ervaren) intersectionele cumulatieve discriminatie in Nederland en in andere (West-)Europese landen?	32
4.3 Onderzoeksvraag 3: In hoeverre zijn beide aspecten van discriminatie empirisch gerelateerd aan belangrijke maatschappelijke uitkomsten?	33
4.4 Conclusie	33
5. Tot besluit	37
Bijlage Methodologische toelichting op interviews	40

Voorwoord

In 2023 bracht de Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme haar eerste voortgangsrapportage uit. Daarin werd duidelijk dat discriminatie en racisme in de Nederlandse samenleving wijdverbreid en diep verankerd zijn. De staatscommissie concludeerde dat het daarom zinvol is om in kaart te brengen hoe vaak discriminatie en racisme voorkomen. De staatscommissie beargumenteerde bovendien dat er meer oog moeten zijn voor de stapeling van discriminatie die mensen ervaren in verschillende maatschappelijke terreinen, levensfasen en over generaties heen.

Deze voortgangsrapportage neemt de kennis dat discriminatie en racisme alom aanwezig zijn in de Nederlandse samenleving als uitgangspunt. Want de vraag 'hoe vaak' er sprake is van discriminatie is misschien weliswaar niet de belangrijkste vraag om te stellen. Maar wel: Ervaren mensen meer- of minder discriminatie, en zo ja, wat voor gevolgen heeft het eigenlijk om veelvuldig gediscrimineerd te worden?

In deze voortgangsrapportage beantwoorden we deze vragen op twee manieren. Ten eerste aan de hand van statistische analyses op basis van grootschalige en representatieve dataverzameling, waarin gevraagd is op welke terreinen mensen discriminatie hebben ervaren. Ten tweede aan de hand van een aantal interviews met mensen die in de loop van hun leven meermaals gediscrimineerd zijn. Hun indringende verhalen hebben een plek in deze rapportage gekregen. We willen de betrokkenen hartelijk danken voor hun medewerking en openhartigheid op dit terrein.

Zowel de verhalen als de statistische analyses maken duidelijk dat voor sommige mensen discriminatie een terugkerend patroon in hun leven is. Discriminatie is wijdverspreid en komt in de levens van velen meer dan eens voor. De last is ongelijk verdeeld. Keer op keer te maken krijgen met discriminatie ondermijnt het vertrouwen van mensen in de rechtsstaat en de samenleving, vergroot de economische kwetsbaarheid, belemmert de maatschappelijke binding en heeft mogelijk negatieve effecten op de gezondheid. Reden temeer om er in Nederland alles aan te doen om de specifieke effecten van discriminatie te onderzoeken en discriminatie en racisme terug te dringen.

Deze voortgangsrapportage maakt gebruik van het onderzoek van dr. Lex Thijssen en prof. dr. Niels Spierings van de Radboud Universiteit dat zij in opdracht van de staatscommissie hebben uitgevoerd. De staatscommissie dankt hen hartelijk voor hun gedegen onderzoek en de plezierige samenwerking.

Dr. Joyce Sylvester,
Voorzitter

Samenvatting

Discriminatie en racisme zijn wijdverbreid en diep verankerd in de Nederlandse samenleving. Discriminatie-ervaringen zijn dan ook zelden incidenteel, veel mensen ervaren discriminatie keer op keer. Er is echter nog weinig kennis over de stapeling van discriminatie-ervaringen en de effecten van deze stapeling op de levens van mensen. Het effectief bestrijden van discriminatie en racisme vraagt daarom om een dieper inzicht in de mate waarin discriminatie-ervaringen stapelen onder Nederlanders, wie daardoor het meest geraakt worden, en welke maatschappelijke en individuele gevolgen dit heeft.

Deze voortgangsrapportage richt zich dan ook specifiek op 'cumulatieve' discriminatie: discriminatie op verschillende terreinen (zoals het onderwijs, de arbeidsmarkt en zorg) bij mensen met een Turkse en Noord-Afrikaanse herkomst. In de afgelopen maanden heeft de staatscommissie wetenschappelijk onderzoek laten doen door onderzoekers van de Radboud Universiteit naar de aard, omvang en effecten van cumulatieve discriminatie in Nederland en Europa. Daarnaast hebben we diverse verdiepende interviews afgenomen, waarin mensen zich uitspreken over hun eigen ervaringen met cumulatieve discriminatie.

De rapportage laat zien dat een aanzienlijk deel van de Nederlanders met Turkse of Noord-Afrikaanse herkomst te maken heeft met cumulatieve discriminatie. Ook in andere Europese landen wordt cumulatieve discriminatie ervaren, maar in vergelijking komt dit relatief vaker voor in Nederland. Het hanteren van een intersectioneel perspectief laat bovendien zien dat de verschillen in ervaren cumulatieve discriminatie niet alleen samenhangen met herkomst of geslacht, maar ook met de combinatie van beide kenmerken. Tot slot blijkt uit het onderzoek dat mensen die op meerdere terreinen discriminatie ervaren, zich over het algemeen economisch kwetsbaarder voelen, minder maatschappelijke betrokkenheid ervaren en minder vertrouwen hebben in instituties zoals de overheid en de politie.

Deze rapportage biedt inzicht in de mate van cumulatieve discriminatie in Nederland, wie erdoor worden geraakt en welke gevolgen het kan hebben. Tegelijkertijd is er nog een wereld te winnen aan kennis over cumulatieve discriminatie, hetgeen kan leiden tot effectiever antidiscriminatiebeleid.

1. Akkermans, M., Derksen, E., Kennis, M., Kloosterman, R., & Moons, E. (2024). Veiligheidsmonitor 2023. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
2. Badou, M., Cadat-Lampe, M., Felten, H., Kros, K., Johannes, R., Zemouri, C., & de Zwart, O. (2023). Verkenning Discriminatie en racisme in de zorg. Utrecht: Movisie.
3. Hoogenbosch, A., van der Ploeg, J., Kros, K., Felten, H., & Kromhout, M. (2023). Verkenning discriminatie en racisme op de woningmarkt. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

1. Introductie

1.1 Aanleiding

Ongeveer 1,6 miljoen Nederlanders ervaren discriminatie en racisme in hun dagelijks leven.¹ Uit onderzoek weten we dat discriminatie en racisme diep verankerd en wijdverspreid zijn in uiteenlopende maatschappelijke terreinen, zoals de zorg², woningmarkt³, sport en cultuur⁴, de arbeidsmarkt en in het onderwijs.⁵ Wanneer mensen vertellen over wat ze hebben meegemaakt valt op dat discriminatie-ervaringen zelden incidenteel zijn. Veel mensen ervaren discriminatie en racisme keer op keer: in verschillende levensfasen en op verschillende maatschappelijke terreinen zoals de woningmarkt, het onderwijs en de zorg.

Hoewel er in Nederland veel kennis is over de aard, omvang en oorzaken van discriminatie en racisme op specifieke domeinen, is er nog weinig kennis over de stapeling van discriminatie-ervaringen en de effecten van deze stapeling op het leven van mensen.⁶ Tegelijkertijd zijn er sterke indicaties dat juist de stapeling van discriminatie-ervaringen bijdraagt aan individuele en maatschappelijke schade. Zo bleek uit onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) dat naarmate mensen op meer terreinen discriminatie hebben ervaren, zij zich sterker terugtrekken uit de samenleving en minder vertrouwen hebben in instituties (zoals de politie, de regering en rechters).⁷

Het effectief bestrijden van discriminatie en racisme vraagt daarom om een dieper inzicht in *de mate waarin* discriminatie-ervaringen stapelen onder Nederlanders en wie daardoor het meest geraakt worden. Wetenschappelijk onderzoek waarin discriminatie gedurende de levensloop, en op verschillende maatschappelijke terreinen wordt onderzocht spreekt in dit kader over ‘cumulatieve discriminatie’.⁸ Naast ontbrekende kennis over de mate van cumulatieve discriminatie in Nederland is het nog onduidelijk of cumulatieve discriminatie in Nederland meer of juist minder wijdverbreid is dan in andere Europese landen.

Gezien de missende kennis over cumulatieve discriminatie richt deze publicatie zich op de aard, omvang en effecten van cumulatieve discriminatie. In de afgelopen maanden heeft de staatscommissie door onderzoekers van de Radboud Universiteit wetenschappelijk onderzoek laten doen naar *de mate waarin* cumulatieve discriminatie voorkomt in Nederland en wie daardoor geraakt worden. Daarnaast zijn in de afgelopen maanden verschillende verdiepende interviews afgenomen met mensen die zich uitspreken over hun eigen ervaringen met cumulatieve discriminatie. In de interviews wordt meer diepte en context gegeven aan de nieuwe wetenschappelijke inzichten over cumulatieve discriminatie die in deze rapportage gepresenteerd worden.

4. de Wit, N., Jak, L., Cremers, R., Elling, A., Deekman, A., Geerdes-Gazzah, A., Anselma, M., de Kwaasteniet, R., & Visser, T. (2023). Verkenning discriminatie en racisme in sport en cultuur. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
5. Parlementaire onderzoekscommissie effectiviteit antidiscriminatiewetgeving (POC) (2022). Gelijk recht doen: Een parlementair onderzoek naar de mogelijkheden van de wetgever om discriminatie tegen te gaan. Den Haag.
6. In onze eerste voortgangsrapportage hebben we geconcludeerd dat veel beleid en onderzoek naar discriminatie zich te eenzijdig richten op slechts één maatschappelijk terrein, terwijl discriminatie in het dagelijks leven zich juist op meerdere terreinen kan voordoen. Zie: Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme (2023). Aard, omvang en oorzaken van discriminatie en racisme in Nederland: eerste inzichten en vervolg. Den Haag.
7. A driessen, I., Hoegen Dijkhof, J., Van der Torre, A., Van den Berg, E., Pulles, I., Iedema, J., & De Voogd-Hamelink, M. (2020). Ervaren discriminatie in Nederland II. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
8. Blank, R. M. (2005). Tracing the economic impact of cumulative discrimination. *American Economic Review*, 95(2), 99-103. <https://doi.org/10.1257/000282805774670545>

Ervaringsverhalen: geïnterviewden

Voor dit onderzoek heeft de staatscommissie interviews afgenomen met vijf individuen die bereid waren hun ervaringen met discriminatie gedurende de levensloop en op verschillende maatschappelijke terreinen toe te lichten:

Atta

Atta is een Syrische Nederlander van 40 jaar. Hij is op 3-jarige leeftijd vanuit Damascus gevlucht naar Nederland. Hij is woordkunstenaar en ondernemer.

Esma

Esma is een vrouw van Turkse komaf. Zij heeft een islamitische achtergrond, identificeert zich als vrouw van kleur en is 26 jaar oud.

Jose

Jose is geboren op Gran Canaria. Hij stelt zichzelf voor: 'Ik ben Spaans en Nederlands. Mijn vader is Spaans en mijn moeder is Nederlands. Ik ben 42 jaar en ik woon 34 jaar in Nederland. Ik ben een man van kleur. Ik werk in de distributie én ik ben een revolutionaire activist, wat ook mijn werk is.'

Saida

Saida is een vrouw met een Marrokaans-Nederlandse etniciteit. Zij identificeert zich als vrouw van kleur en is 53 jaar oud. Zij werkt als ondernemer.

Selin

Selin is een vrouw van Turkse en Nederlandse afkomst. Zij is werkzaam in het hoger onderwijs.

Het doel van deze publicatie is tweeledig. In de eerste plaats hoopt de staatscommissie met dit onderzoek meer diepgaand inzicht te geven in patronen van cumulatieve discriminatie in Nederland. In de tweede plaats wil de staatscommissie met dit rapport het gebrek aan kennis en inzicht in cumulatieve discriminatie verder agenderen. Het verkrijgen van een meer diepgaand en preciezer inzicht in patronen van cumulatieve discriminatie is cruciaal, omdat dit kan bijdragen aan een meer effectieve aanpak van discriminatie in de Nederlandse samenleving. Deze publicatie kan daarom gezien worden als een aansporing om meer kennis en inzicht te genereren over de cumulatieve effecten van discriminatie in Nederland.

1.2 Onderzoeksopzet

Het onderzoek dat de staatscommissie heeft laten doen naar cumulatieve discriminatie is gedaan vanuit een intersectioneel perspectief. Een intersectioneel perspectief houdt in dat er bij het onderzoeken van cumulatieve discriminatie niet op voorhand gekeken wordt naar een specifieke groep mensen die gegroepeerd zijn op enkel één identiteitskenmerk, zoals etniciteit/ras, seksuele oriëntatie of religie.⁹ Mensen zijn immers niet te reduceren tot één specifieke identiteit of bevolkingsgroep. Vanuit een intersectioneel perspectief kan bijvoorbeeld worden onderzocht hoe discriminatie tegen etnische of religieuze minderheden anders kan uitpakken voor mannen dan voor vrouwen, of voor mensen die praktisch opgeleid zijn in vergelijking met mensen met een theoretische opleiding. Het hanteren van een intersectioneel perspectief helpt dus bij het begrijpen wie er geraakt worden door cumulatieve discriminatie en hoe cumulatieve discriminatie verschillend uitpakt voor diverse bevolkingsgroepen.

De vragen die centraal staan in het onderzoek van de staatscommissie zijn:

1. In welke mate is sprake van (ervaren) cumulatieve discriminatie in Nederland en in andere (West-)Europese landen?
2. In welke mate is sprake van (ervaren) intersectionele cumulatieve discriminatie in Nederland en in andere (West-)Europese landen?
3. In hoeverre zijn beide aspecten van discriminatie empirisch gerelateerd aan belangrijke maatschappelijke uitkomsten?

De staatscommissie heeft dr. Lex Thijssen en prof. dr. Niels Spierings gevraagd om onze onderzoeksvragen te beantwoorden. Hun analyse is als zelfstandige publicatie te vinden op de website van de staatscommissie en van de Radboud Universiteit.¹⁰

De onderzoeksvragen zijn beantwoord aan de hand van analyses van diepgaande data onder representatieve groepen mensen uit etnische minderheden, waarin is gevraagd naar hun discriminatie-ervaringen op verschillende maatschappelijke terreinen in de afgelopen vijf jaar. Dergelijke datasets zijn schaars. Daarom is gebruik gemaakt van een Europese dataset (Second European Union Minorities & Discrimination Survey, voortaan: EU-MIDIS II), waarvan de gegevens verzameld zijn in 2015 en 2016. Deze

9. McCall, L. (2005). The complexity of intersectionality. *Signs*, 30, 3, 1771-1800. <https://doi.org/10.1086/426800>

10. Thijssen, L., & Spierings, N. (2025). *Cumulatieve, intersectionele discriminatie onder Turkse en Noord-Afrikaanse Nederlanders, in vergelijkend Europees perspectief*. Nijmegen: Radboud Universiteit. <https://repository.ubn.ru.nl/handle/2066/317667>

dataset bevat gegevens over verschillende etnische minderheidsgroepen in diverse Europese landen, waaronder mensen met een Turkse en Noord-Afrikaanse herkomst in Nederland.

Het feit dat deze dataset enigszins gedateerd is, is illustratief voor de beperkte kennis over cumulatieve discriminatie. Inmiddels is bekend dat in de loop van 2025 ook EU-MIDIS III beschikbaar zal komen, maar die bevat vooral een replicatie van EU-MIDIS II. Deze studie geeft dan ook geen volledig beeld van de huidige stand van zaken rond cumulatieve intersectionele discriminatie in Nederland en West-Europa. Desondanks laat het onderzoek zien dat cumulatieve discriminatie gericht in kaart gebracht kan worden vanuit een intersectioneel perspectief.

Deze publicatie richt zich dus op de aard, omvang en effecten van cumulatieve discriminatie, vanuit een intersectioneel perspectief. Hiermee geeft de staatscommissie inzicht in de mate waarin cumulatieve discriminatie voorkomt in Nederland en wie daardoor geraakt worden. Dit doen we aan de hand van een kwantitatieve achtergrondstudie uitgevoerd door onderzoekers van de Radboud Universiteit, aangevuld met verdiepende interviews.

Hiermee geeft de staatscommissie inzicht in de mate waarin cumulatieve discriminatie voorkomt in Nederland en wie daardoor geraakt worden.

2. Achtergrond

2.1 Inzichten over cumulatieve discriminatie

De constatering dat onderzoek naar discriminatie zich vaak beperkt tot maar één maatschappelijk terrein op één specifiek moment is niet nieuw. Rebecca Blank constateerde dit ruim twintig jaar geleden al.¹¹ In werkelijkheid ervaren mensen discriminatie op verschillende terreinen en in verschillende levensfasen. Blank onderscheidt daarbij drie meer complexe vormen van cumulatieve discriminatie.

2.1.1 Herhaalde discriminatie op één terrein

De eerste vorm van cumulatieve discriminatie is die van herhaaldelijke ervaringen op één terrein. Wanneer iemand herhaaldelijk discriminatie ervaart op één terrein, zoals de werkvloer, kan de impact groter zijn dan bij een incidentele ervaring. Denk bijvoorbeeld aan voortdurende sociale uitsluiting op het werk, die niet alleen een emotionele tol eist, maar ook iemands kansen op promotie en doorgroeimogelijkheden beperkt.

2.1.2 Discriminatie op één terrein die doorwerkt op een ander terrein

De tweede vorm van cumulatieve discriminatie gaat over discriminatie op één terrein die kan leiden tot discriminatie of ongelijkheid op een ander terrein. Een voorbeeld daarvan is discriminatie in het onderwijs die leidt tot het moeilijker vinden van werk. Denk aan personen die vanwege niet passende schooladviezen opleidingen moeten 'stapelen' om de gewenste diploma's te behalen. Deze personen zijn later klaar met hun opleiding en komen dus later beschikbaar op de arbeidsmarkt. Mogelijk leidt dat tot nieuwe discriminatie als werkgevers een voorkeur hebben voor recent afgestudeerden die jonger zijn.

2.1.3 Discriminatie die zich over generaties heen uitstrekt

De derde vorm van cumulatieve discriminatie is discriminatie die ook gevolgen heeft voor volgende generaties. Ouders die discriminatie ervaren, kunnen hierdoor minder mogelijkheden hebben om financiële of sociaal-culturele steun aan hun kinderen te bieden. Ten opzichte van anderen beginnen deze kinderen dan mogelijk met een achterstand in hun leven. Ze krijgen op die manier uiteindelijk minder kansen. Op die manier kan het effect van discriminatie generatie-overstijgend zijn.

11. Blank, R.M. (2005). Tracing the economic impact of cumulative discrimination. *American Economic Review* 95(2):99-103. DOI: 10.1257/000282805774670545

Ervaringsverhalen deel 1: gestapelde discriminatie-ervaringen

Het ervaringsverhaal van Saida illustreert hoe cumulatieve discriminatie zich manifesteert op diverse maatschappelijke terreinen. Ze geeft aan hoe discriminatie van haar ouders doorwerkt op haar leven en ervaart zelf meerdere malen discriminatie in het onderwijs en op de arbeidsmarkt. Haar (te lage) schooladvies leidt er bovendien toe dat ze meerdere opleidingen moet stapelen.

Saida vertelt over haar ervaringen, beginnend bij haar geboorte. Haar ouders kwamen eind jaren '60 als gastarbeiders vanuit Marokko naar Nederland. Saida vertelt dat gastarbeiders destijds uitgesloten waren van een zorgverzekering. Hierdoor waren de kosten voor een bevalling in Nederland even hoog als een vliegticket naar Marokko. Saida's moeder koos ervoor om terug naar Marokko te reizen voor de bevalling, waardoor ook Saida's oma aanwezig kon zijn. Maar als haar moeder in Nederland een zorgverzekering had gehad, zegt Saida, dan was ze in Nederland bevallen. Ze zegt ook: *"Ik ben in Marokko geboren. Ik zeg altijd: 'ik ben in Nederland geboren', maar dat is niet zo. [...] Dus feitelijk ben ik voor ik geboren werd al gediscrimineerd. Daarom claim ik mijn geboorte hier in Nederland, dat is symbolisch voor mij."*

"De leraar destijds vond dat ik toch wel naar een huishoudschool moest. Omdat ik Marokkaans ben en die gaan toch trouwen straks."

Opgegroeid in Friesland zag Saida ook hoe haar ouders minder betaald kregen dan hun Nederlandse collega's. Tijdens haar basisschoolperiode kreeg ze extra Nederlandse taallessen omdat men dacht dat haar schrijfsproblemen veroorzaakt werden door tweetaligheid. Later bleek dat ze dyslectisch was. Bij het verlaten van de basisschool kreeg ze een mavo-advies, maar Saida vertelt: *"de leraar destijds vond dat ik toch wel naar een huishoudschool moest. Omdat ik Marokkaans ben en die gaan toch trouwen straks."*

Ze volgde inderdaad de huishoudschool en ging daarna via de mavo en het mbo door naar het hbo. Tijdens haar stage bij een bakkerij in Friesland werd ze *"letterlijk tentoongesteld"*. Ze vertelt dat de bakker mensen opriep om langs te komen: *"Die belde gewoon mensen op, dus klanten, 'ja, jullie moeten even komen, ik heb nu een zwartje hier'."*

Na haar studie verhuisde Saida naar Amsterdam. Ze geeft aan dat ze tijdens haar twaalfjarige loopbaan daar veel racisme ondervond. Ze beschrijft dat er op de werkvloer veel mensen van kleur en de LGBTQ+ community werkten, terwijl

het management volledig wit was. Het lukte haar niet om door te breken tot de managementlaag: “Dat ging gewoon niet daar.”

Saida is inmiddels werkzaam voor S.P.E.A.K, een organisatie die opkomt voor het zelfbeschikkingsrecht van vrouwen waarbij veel aandacht is voor intersectionaliteit. Hierin proberen ze verschillende vormen van discriminatie “in één collectief bespreekbaar [te] maken”. Want, zoals ze zelf daarover zegt, je hebt “met verschillende vormen van racisme te maken. [...] anti-zwart racisme, maar ook islamofobie, en ook seksisme.”

Ook het ervaringsverhaal van Atta is een voorbeeld van hoe iemand discriminatie op een cumulatieve manier kan ervaren. Hij ervaart discriminatie in het onderwijs, op straat, in de horeca en tijdens zijn werk.

Atta herinnert zich dat hij voor het eerst zeker wist dat hij werd gediscrimineerd in groep 8 van de basisschool. Ondanks een hogere CITO-score kreeg hij een heel ander schooladvies dan een blonde klasgenoot. Deze ervaring had een blijvende negatieve impact op zijn onderwijs carrière. Atta vertelt: “Ik had een CITO-uitslag van 538, terwijl ik niet eens mijn best deed. En mijn advies was ivbo (individueel voorbereidend beroepsonderwijs) [...]. Marleen had 536 en kreeg havo/vwo als advies. [...]. En toen kwam het als donderslag bij een heldere hemel. Ik heb zwarte haren, donkere ogen. En Marleen heeft blonde krullen.”

Uiteindelijk krijgt Atta de school zo ver dat hij toch op de mavo kan starten, maar dat niveau bleek niet uitdagend te zijn voor hem. Dit leidde tot verveling, spijbelen en uiteindelijk zelfs tot gedrag als roken en blowen.

In dezelfde periode merkt hij ook dat hij in het openbaar anders wordt behandeld dan anderen: “Ik woonde met mijn gezin in een witte wijk. Mijn broertje en ik, als wij gingen voetballen dan was er een soort van wave, zoals je dat in het stadion krijgt, van burens die opstonden als wij voorbij hun huis liepen. Om te kijken bij de gordijnen wat wij aan het doen waren.”

“In Utrecht was het allerergst voor mij. Toen was ik met een groepje jongens, hebben we bij tien zaken geprobeerd om naar binnen te gaan. Bij tien zaken, nergens binnen gelaten.”

Daarnaast werd Atta systematisch buitengesloten in het dagelijks leven. Hij vertelt over zijn ervaringen bij horecagelegenheden: “Kijk, geweigerd worden dat is standaard. Ik ben geweigerd overal in Nederland. In Utrecht was het allerergst voor mij. Toen was ik met een groepje jongens, hebben we bij tien zaken geprobeerd om naar binnen te gaan. Bij tien zaken, nergens binnen gelaten.”

Na het afronden van de middelbare school begint Atta aan een mbo-opleiding. Hier heeft hij een docent waarvan hij in eerste instantie vermoedt dat deze leraar hem persoonlijk niet mag, totdat Atta een patroon herkent: *“Toen merkte ik, hij doet dat ook bij Musa, hij doet dat ook bij Ali, hij doet dat ook bij Kemal. Hij doet dat niet bij Koen, bij Martijn, bij Roderick.”* Bij dezelfde mbo-opleiding moet Atta stage lopen. Hij krijgt geen kans op een stage bij een winkel omdat er al iemand aangenomen zou zijn. Later die week hoort hij dat zijn klasgenoot Reinier bij dezelfde winkel wel een sollicitatiegesprek heeft gepland: *“De volgende dag komt hij op school. Hij is aangenomen. Zelfde opleiding, zelfde leeftijd, zelfde stagedagen, alles hetzelfde. Het enige verschil was: Reinier is een Nederlandse jongen, ik ben een Syrische jongen.”*

Deze patronen van discriminatie bleven zich ook in zijn verdere carrière herhalen, bijvoorbeeld tijdens professionele optredens waar hij expliciet werd gecontroleerd door beveiligers, terwijl witte collega's zonder controle doorlopen.

Atta vertelt ook dat hij complimenten krijgt over zijn Nederlands, waarschijnlijk omdat mensen op basis van zijn uiterlijk verwachten dat hij slecht Nederlands zou spreken. Hij vertelt over een bijeenkomst waar hij als woordkunstenaar een optreden heeft gegeven, waarbij er na afloop iemand naar hem toe komt en zegt: *“Fantastisch! Wat spreek jij goed Nederlands’. Ik zeg tegen hem: ‘Van het optreden, van alles wat ik heb gezegd, is dit wat je is bijgebleven?’ Ik ben daar salto's aan het maken met de Nederlandse taal.”*

Tegenwoordig geeft Atta soms gastlessen op mbo's, hbo's en universiteiten, waarover hij zegt: *“Dat kan niet als ik dat niveau niet heb.”* Maar over zijn eigen schoolcarrière zegt hij, *“het onderwijssysteem heeft in mijn geval zo veel belemmeringen opgeworpen, dat ik die drempels niet heb overruled. Ik heb dat zelf niet kunnen omkeren.”*

2.2 De relevantie van een intersectioneel perspectief

In deze rapportage gebruiken we een intersectioneel perspectief om meer inzicht te krijgen in de aard, omvang en effecten van cumulatieve discriminatie. De term ‘intersectionaliteit’¹² benadrukt dat zogenaamde categorieën van verschil, zoals gender, etniciteit en seksualiteit, onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Mensen kunnen benadeeld of gediscrimineerd worden vanwege een combinatie van verschillende categorieën van verschil. Bovendien ontstaan door deze combinaties verschillende vormen van ongelijkheid¹³. Een voorbeeld is dat niet alle vrouwen discriminatie op dezelfde manier ervaren; er bestaan grote verschillen tussen de discriminatie-ervaringen van bijvoorbeeld witte vrouwen en vrouwen van kleur.¹⁴

Een intersectioneel perspectief maakt het mogelijk te onderzoeken hoe cumulatieve discriminatie verschilt per subgroep binnen dezelfde bevolkingsgroep, en of de effecten op maatschappelijke uitkomsten daardoor anders zijn. Hoewel er al veel onderzoek is gedaan naar intersectionaliteit, is dit niet gekoppeld aan cumulatieve discriminatie. Toch zijn er aanwijzingen dat intersectionele verschillen ook een rol kunnen spelen bij discriminatie in meerdere domeinen.

Een voorbeeld van bestaand intersectioneel onderzoek is het werk van Lianne Mulder. Zij heeft data van het Centraal Bureau voor de Statistiek gebruikt om ongelijkheid onder medisch specialisten te onderzoeken.¹⁵ Uit haar analyses blijkt dat artsen die vrouw zijn of tot een etnische minderheid behoren minder vaak medisch specialist zijn dan artsen die man zijn of een Nederlandse herkomst hebben. Wanneer Mulder echter intersectionele analyses toepast, ontstaat een genuanceerder beeld waaruit blijkt dat bij artsen¹⁶ met een Surinaamse herkomst juist de vrouwen relatief vaker specialist zijn dan de mannen. Tegelijkertijd zijn zowel de mannen als de vrouwen met een Surinaamse herkomst nog steeds in het nadeel ten opzichte van mannen en vrouwen met een Nederlandse herkomst.

Als emancipatiebeleid vanuit het perspectief van enkel geslacht zou werken om de achterstelling van vrouwelijke artsen te verminderen, dan zou dit onbedoeld de achtergestelde positie van mannelijke artsen met een Surinaamse herkomst kunnen vergroten. Alleen kijken naar geslacht of herkomst is dus niet voldoende; de combinatie van beide gronden moeten meegenomen worden om specifiek te duiden wie er achtergesteld wordt.

Dat een intersectioneel perspectief ook kan helpen bij het begrijpen van cumulatieve discriminatie blijkt uit onderzoek naar stereotyperingen. Mannen met een Turkse of Noord-Afrikaanse herkomst krijgen vaak te maken met vooroordelen, omdat ze gezien worden als ‘onderdrukkend’, ‘dominant’ of zelfs ‘crimineel’. Vrouwen uit deze groepen worden eerder gezien als ‘onderdanig’, ‘onderdrukt’ of ‘vriendelijk’.¹⁷ Bovendien zouden mannen met een Noord-Afrikaanse herkomst vaker als ‘crimineel’ worden gezien dan mannen met een Turkse herkomst. In de praktijk resulteert dit onder meer in het feit dat mannen met een Noord-Afrikaanse achtergrond vaker worden gevolgd in winkels dan vrouwen met dezelfde herkomst of witte mannen en vrouwen.¹⁸ Het is mogelijk dat mannen met een migratieachtergrond—

12. Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex. A Black Feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago Legal Framework*, 139.

13. Collins, P.H. (2015). Intersectionality's definitional dilemmas. *Annual Review of Sociology*, 41(1), 1-20.

14. Holvino, E. (2010). Intersections. [The simultaneity of race, gender and class in organization studies](#). *Gender, Work & Organization*, 17:3, 248-277.

15. Mulder, L. (2024). *Diversiteit in het BIG-register*.

16. In de groep ‘geboren op of na 1980’.

17. Wiemers, S. A., Stasio, V. D., & Veit, S. (2024). Stereotypes about muslims in the Netherlands: An intersectional approach. *Social Psychology Quarterly*, 87(4), 440-460.

18. Bourabain, D., & Verhaeghe, P.-P. (2019). [Could you help me, please? Intersectional field experiments on everyday discrimination in clothing stores](#). *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45(11), 2026-2044.

en dan vooral mannen met een Noord-Afrikaanse herkomst—vanwege deze vooroordelen vaker cumulatieve discriminatie ervaren dan vrouwen.

Tegelijkertijd is er onderzoek dat erop wijst dat vrouwen uit deze herkomstgroepen juist vaker cumulatieve discriminatie kunnen ervaren dan mannen. Ongeveer de helft van de vrouwen met een Turkse herkomst en driekwart van de vrouwen met een Marokkaanse herkomst draagt een hoofddoek¹⁹. Vrouwen die een hoofddoek dragen worden als een ‘culturele dreiging’ voor de Nederlandse samenleving gezien en geven vaker aan discriminatie te ervaren in verschillende terreinen (zoals op de arbeidsmarkt en in het onderwijs) dan vrouwen zonder hoofddoek.²⁰ Deze waargenomen ‘culturele dreiging’ zou kunnen leiden tot méér cumulatieve discriminatie bij vrouwen dan bij mannen met een Turkse of Noord-Afrikaanse herkomst. Het hanteren van een intersectioneel perspectief maakt het dus mogelijk om verschillen in cumulatieve discriminatie *binnen* bevolkingsgroepen in kaart te brengen.

19. Huink, W. (2018). *De religieuze beleving van moslims in Nederland: diversiteit en verandering in beeld*. Sociaal en Cultureel Planbureau

20. Gashi, G., & Essanhaji, Z. (2023). [Unveiling Muslim women's experiences with anti-Muslim racism in the Netherlands](#). Tijdschrift Voor Genderstudies, 26(3/4), 276–292.

2.3 Empirisch onderzoek naar cumulatieve intersectionele discriminatie

Hoe logisch de verschillende vormen van cumulatieve discriminatie van Blank ook zijn, het is moeilijk om ze aan de hand van grootschalige dataverzamelingen statistisch aan te tonen. Er zijn geen datasets die deze vormen van cumulatie goed in kaart kunnen brengen. Een andere vorm van cumulatie kan wel onderzocht worden met bestaande datasets: hoe discriminatie die op meerdere terreinen wordt ervaren, samenhangt met maatschappelijke uitkomsten (zoals gezondheid, maatschappelijke betrokkenheid). Ook deze vorm van cumulatieve discriminatie is door Blank beschreven.²¹

Het Sociaal en Cultureel Planbureau heeft onderzocht of cumulatieve discriminatie samenhangt met maatschappelijke uitkomsten, maar deed dat zonder onderscheid naar herkomst of geslacht.²² Uit hun cijfers blijkt dat:

- 23% van de respondenten op één terrein discriminatie ervaart
- 9% op twee terreinen
- 6% op drie of meer terreinen

Het SCP constateert dat hoe meer terreinen waarop mensen discriminatie ervaren, hoe minder maatschappelijke betrokkenheid zij voelen en hoe lager hun vertrouwen in instituties (gemeten als vertrouwen in de regering, politie en rechters). De analyse van het SCP is echter beperkt: het gaat om een dataset die mensen bevraagt op hun discriminatie-ervaringen in het afgelopen jaar. Dat korte tijdsbestek maakt de kans dat mensen verschillende ervaringen hebben relatief klein.²³

21. Blank, R.M. (2005). Tracing the economic impact of cumulative discrimination. *American Economic Review* 95(2):99-103. DOI: 10.1257/000282805774670545

22. Het SCP heeft wel onderzocht in hoe vaak verschillende groepen burgers cumulatieve discriminatie hebben ervaren in het afgelopen jaar, maar niet vanuit een intersectioneel perspectief.

23. Momenteel onderzoekt de Veiligheidsmonitor elke twee jaar discriminatie-ervaringen van burgers, in opdracht van het CBS en het Ministerie van Justitie en Veiligheid. Sinds 2023 wordt er ook uitgevraagd in welke situaties mensen discriminatie hebben ervaren in het afgelopen jaar. Op deze dataset zouden vergelijkbare analyses uitgevoerd kunnen worden als het SCP eerder heeft gedaan.

Ervaringsverhalen deel 2: intersectionaliteit

Verskillende geïnterviewden vertellen hoe mannen en vrouwen op een andere manier discriminatie op basis van herkomst of geloof kunnen ervaren. Deze verhalen illustreren het hierboven beschreven intersectionele perspectief.

Selin vertelt hoe zij discriminatie ervaarde op haar werk toen zij drie keer werd buitengesloten van promoties vanwege haar niet-Nederlandse afkomst. Zelf vermoedt ze sterk dat deze ervaring ook verband hield met haar vrouw-zijn: *“Ik ben een heel zichtbaar vrouwelijk persoon. En er zijn ook taboes en vooroordelen daaromheen, dat je intellectueler bent wanneer je naar werk gaat alsof je net uit bed bent gevallen.”*

Saida, wiens ervaringen met discriminatie eerder beschreven zijn, reflecteert ook op de verschillen in ervaringen tussen haar en haar broers. Hoewel zij zelf discriminatie ondervond in het onderwijs, denkt ze dat haar broers het zwaarder hadden: *“Mijn broers, die hebben het veel moeilijker gehad. [...] Begin middelbare school werden zij gewoon echt uitgesloten van dingen. [...] Zij werden gewoon echt uitgesloten van kansen, doordat ze ook op bepaalde plekken zijn gezet door het systeem.”*

Esma Uit het verhaal van Esma wordt duidelijk hoe islamofobie anders kan werken bij mannen en vrouwen. Ze vertelt hoe het dragen van een hoofddoek vanaf de middelbare school direct leidde tot sterk verschillende behandeling: *“Op de basisschool droeg ik geen hoofddoek. Toen ik eenmaal op de middelbare school zat, de eerste dag van mijn middelbare schoolperiode, begon ik een hoofddoek te dragen. En vanaf dat punt, toen ik oud-klasgenoten van de basisschool tegenkwam, toen merkte ik daar echt een heel groot contrast in.”* Ze beschrijft hoe ze agressie en verbaal geweld ervaarde: een oud-klasgenoot *“probeerde mijn hoofddoek van me af te rukken”*, en ook werd haar *“‘terrorist’ nageroepen”* op school. Deze ervaringen maakten haar al op jonge leeftijd bewust van discriminatie. Ook toen ze volksvertegenwoordiger werd, bleef haar hoofddoek een punt van discussie in de media: *“Het ging dan ineens over: ‘Kan je dan wel neutraal zijn? Terwijl, als je in één beroep niet neutraal hoeft te zijn, dan is dat wel als politicus of politica. [...] Ik vind sowieso, ja, je kunt neutraal zijn, ook als je een hoofddoek draagt.”*

“Een oud-klasgenoot probeerde mijn hoofddoek van me af te rukken”, en ook werd Esma ‘terrorist’ nageroepen op school.

3. Cumulatieve discriminatie in cijfers: gestapelde ervaringen

3.1 Opzet van achtergrondstudie

Voor de achtergrondstudie hebben de onderzoekers van de Radboud Universiteit gebruik gemaakt van een bestaande dataset van het European Union Agency for Fundamental Rights (FRA). Deze organisatie heeft met de Second European Union Minorities & Discrimination Survey (EU-MIDIS II) gegevens verzameld onder representatieve afspiegelingen van verschillende etnische minderheden in diverse Europese landen. Voor meer informatie over de methoden en werkwijze van deze vragenlijst verwijzen we naar de achtergrondstudie van Thijssen en Spierings.

3.1.1 Respondenten

De vragenlijst is in 2015 en 2016 afgenomen via interviews en vragenlijsten met deelnemers die minstens een jaar in het land woonden waarin het onderzoek werd uitgevoerd. In Nederland richtte het onderzoek zich op mensen van 16 jaar en ouder die zichzelf beschouwden als iemand met een Turkse of Noord-Afrikaanse herkomst.

Onder mensen met een Noord-Afrikaanse herkomst vallen respondenten die aangaven dat zijzelf of ten minste één van hun ouders geboren was in Algerije, Egypte, Libië, Marokko, Sudan, Tunesië of de Westelijke Sahara. Deze keuze is door de FRA gemaakt om vergelijkbare groepen in verschillende Europese landen te kunnen onderzoeken. Omdat de Noord-Afrikaanse landen een andere migratie- en kolonisatiegeschiedenis hebben met diverse Europese landen, maar er bij voorkeur toch vergelijkbare groepen moesten zijn, heeft de FRA de verschillende Noord-Afrikaanse landen gegroepeerd tot één regio.

In tegenstelling tot het hierboven genoemde onderzoek van het SCP richt de EU-MIDIS II dataset zich specifiek op etnische minderheidsgroepen in verschillende Europese landen. De dataset heeft daardoor een relatief groot aantal respondenten uit deze groepen. Dit maakt het mogelijk om te onderzoeken of ervaren cumulatieve discriminatie verschilt per herkomstgroep en geslacht (intersectioneel), én om de verschillen tussen de deelnemende landen te toetsen. Hierdoor is het mogelijk om te onderzoeken in hoeverre cumulatieve intersectionele discriminatie afhangt van de context door de uitkomsten in verschillende Europese landen met elkaar te vergelijken.

Tijdsbestek

De EU-MIDIS II-dataset heeft gevraagd naar discriminatie-ervaringen in de afgelopen vijf jaar. Dit in tegenstelling tot het SCP-onderzoek waarin mensen slechts bevroegd werden naar hun discriminatie-ervaringen in het afgelopen jaar. Het langere tijdsbestek vergroot de kans dat respondenten meer discriminatie-ervaringen melden en op meerdere terreinen. Daarom zijn de cijfers van het SCP niet één op één vergelijkbaar met de resultaten uit deze achtergrondstudie en het huidige rapport.

3.1.2 Uitgevraagde terreinen en gronden waarop discriminatie ervaren kan worden

Om te bepalen in welke mate mensen cumulatieve discriminatie ervaren, zijn analyses uitgevoerd op de vragen die peilden of respondenten in de afgelopen vijf jaar discriminatie hebben ervaren, op één of meer van de volgende zeven terreinen²⁴:

1. Bij het zoeken naar werk;
2. Op het werk;
3. In contact met zorgverleners (bijvoorbeeld huisartsen, ziekenhuizen, tandartsen);
4. Bij het zoeken naar een woning;
5. In het onderwijs;
6. In contact met openbare dienstverleners/ambtenaren (bijvoorbeeld de gemeente, belastingdienst);
7. In (semi)publieke ruimtes.

Daarnaast werd er bij terreinen 1 tot en met 5 aan de respondenten gevraagd op welke gronden zij discriminatie hebben ervaren. Zij konden één of meerdere gronden uit de volgende lijst kiezen: herkomst, religie, huidskleur, leeftijd, gender, gezondheid, seksuele oriëntatie en overige (met een open veld om zelf iets in te vullen). Respondenten die aangaven op meerdere gronden discriminatie te hebben ervaren, rapporteerden vaak gronden uit hetzelfde cluster, namelijk 'ethniciteit, religie en huidskleur'. Voor de gedetailleerde analyses over de gronden waarop respondenten discriminatie ervaren verwijzen wij naar de achtergrondstudie.

²⁴.In de oorspronkelijke vragenlijst werd ervaren discriminatie op tien terreinen uitgevraagd. Thijsen en Spierings hebben terreinen die nauw samenhangen samengenomen om de slagkracht van de analyse te vergroten, waardoor er zeven terreinen in de analyses zijn opgenomen. De terreinen 'school van hun kind(eren)' en 'in onderwijsinstellingen' zijn samengenomen tot het terrein 'in het onderwijs'. De terreinen 'in horecagelegenheden', 'in winkels' en 'in het openbaar vervoer' zijn samengenomen tot het terrein 'in (semi)publieke ruimtes'.

²⁵.de Koning, M. (2020). [The racialization of danger: patterns and ambiguities in the relation between Islam, security and secularism in the Netherlands](#). *Patterns of Prejudice*, 54(1-2), 123-135.

Ervaringsverhalen deel 3: gronden van discriminatie

Het feit dat respondenten vaak discriminatie ervaren op basis van een combinatie van 'etniciteit, religie en huidskleur' duidt op *racialisering*²⁵, waarbij kenmerken die in principe niet aan iemands uiterlijk verbonden zijn er toch aan worden toegeschreven. Zo kunnen mensen worden gezien als iemand met een bepaalde etniciteit of status, zoals 'migrant', op basis van hun uiterlijk, ongeacht of ze zichzelf tot die groep vinden behoren. Hierdoor worden er ook aannames gedaan over hun normen en waarden. Een voorbeeld is dat mannen met een zwarte baard en donkere huidskleur al snel door anderen als 'moslim' worden gezien, ongeacht of zij dat in werkelijkheid zijn. Hierdoor kunnen deze mensen discriminatie op basis van religie (islamofobie) ervaren. In het volgende interview vertelt Jose, een man met Spaans-Nederlandse herkomst, hoe hij regelmatig wordt gezien als iemand met een Marokkaanse of Turkse achtergrond én als moslim, waardoor hij te maken krijgt met discriminatie op basis van zowel etniciteit als religie.

Jose is in Spanje geboren. Op zijn achtste verhuist hij samen met zijn zus en zijn Nederlandse moeder naar Nederland. Hij vertelt over zijn jeugd waarin hij zich sterk verbonden voelde met Nederland: *"Ik moest Nederlands leren. Dus ik Nederlands leren, goed uitspreken. En met het Nederlands elftal meejuichen. Met alle sporten van Nederland, met schaatsen. Alles. En op een gegeven moment, door die discriminatie-ervaringen, gaat het een beetje wringen. En dan denk je, wacht even, ik word niet helemaal als Nederlander gezien."*

Voor na 11 september 2001 en na de moord op Theo van Gogh door Mohammed B. merkt Jose dat hij geconfronteerd wordt met discriminatie en stereotypen. *"Heel veel haat naar moslims kwam naar boven. En dus ook naar mij. Ik dacht van, 'hè, hoe kan dat? Ik ben Spaans.'" En ik begreep het niet. Totdat ik op een gegeven moment leerde, ja, je kan ook geracialiseerd worden op basis van hoe je eruit ziet. Dus ik dacht, ah, ze zien mij dus als moslim."* Jose merkt bovendien regionale verschillen in hoe mensen hem categoriseren: *"In Oss was het 'ben je Turks?' [En ik] was verhuisd naar Den Bosch voor mijn studie. En dan vroegen soms mensen 'ben jij Marokkaans?' Omdat in Den Bosch veel Marokkanen zitten. In Oss zitten veel Turken."*

Atta deelt vergelijkbare ervaringen rondom de invloed van zijn uiterlijke kenmerken op hoe anderen met hem omgaan: *"Op [basis van] mijn uiterlijk, op mijn baard. Op mijn grote Arabische postuur. [...] Ik weet nog dat toen ik in mijn wijk kwam wonen... Als ik [’s avonds] in de wijk ging lopen, staken mensen letterlijk... Dat gebeurt nog steeds, hè? Vorige week nog. Steken ze over. [...] Ik dacht dat het standaard was. Totdat ik mijn kleine kindjes had. En dan opeens zie je de hele andere kant, word je helemaal geaccepteerd. [...] Ik kan dat alleen maar blamen aan mijn uiterlijke kenmerken. Want ik heb diezelfde jas aan als ik met haar [zijn dochtertje] ben. Ik heb dezelfde schoenen aan als ik met haar ben."*

3.2 Resultaten: ervaren intersectionele cumulatieve discriminatie

3.2.1 Cumulatieve discriminatie in Nederland

Om te achterhalen in hoeverre cumulatieve discriminatie voorkomt in Nederland, is voor elke respondent in kaart gebracht op hoeveel terreinen diegene in de afgelopen vijf jaar discriminatie heeft ervaren.²⁶ Figuur 1 toont dat een aanzienlijk deel van de respondenten op minstens twee terreinen discriminatie rapporteert:

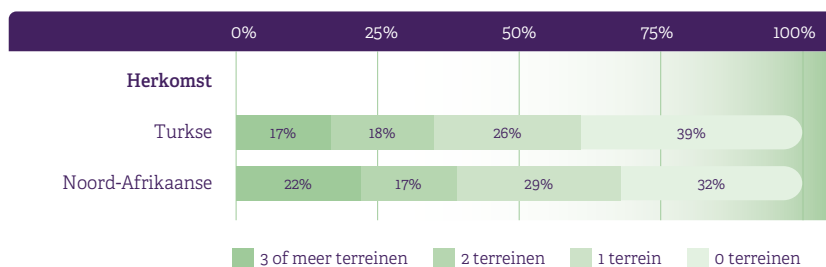
- Personen met een Turkse herkomst: 35%
- Personen met een Noord-Afrikaanse herkomst: 40%

Wordt er gekeken naar drie of meer terreinen, dan blijft dit patroon zichtbaar:

- Personen met een Turkse herkomst: 17%
- Personen met een Noord-Afrikaanse herkomst: 22%

De gegevens laten dus zien dat mensen met een Noord-Afrikaanse herkomst relatief vaker cumulatieve discriminatie ervaren dan mensen met een Turkse herkomst.

Figuur 1. Ervaren cumulatieve discriminatie in Nederland, naar herkomst. Aangepast overgenomen uit de achtergrondstudie.

3.2.2 Cumulatieve intersectionele discriminatie in Nederland

Naast het verschil tussen herkomstgroepen is ook onderzocht in hoeverre zich binnen elke herkomstgroep verschillen voordoen tussen mannen en vrouwen. Figuur 2 laat zien dat mannen in beide groepen vaker cumulatieve discriminatie rapporteren dan vrouwen. Bovendien is het percentage bij mannen met een Turkse (38%) en Noord-Afrikaanse (44%) herkomst hoger dan bij vrouwen met een Turkse (32%) en Noord-Afrikaanse (35%) herkomst, wat erop wijst dat geslacht een belangrijke factor vormt bovenop herkomst.

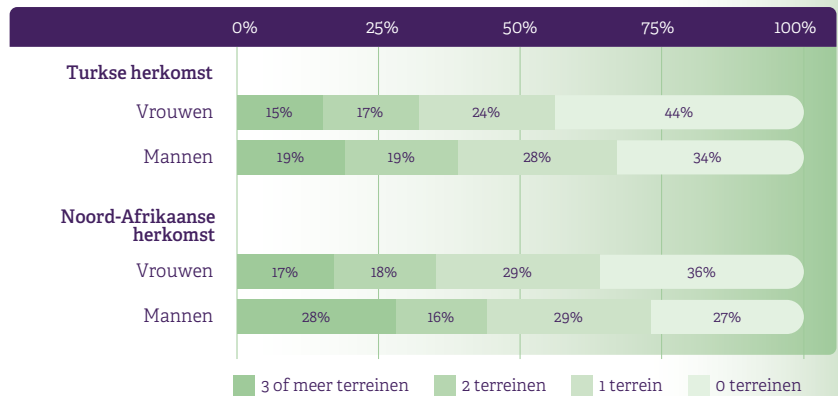
²⁶In de achtergrondstudie bespreken Thijssen en Spierings dat vooral discriminatie rondom het zoeken naar werk en op de werkvloer vaak samenhangt met discriminatie in andere terreinen. Ervaringen van discriminatie in contact met zorgverleners en bij het zoeken naar een woning hangen niet samen met discriminatie in andere terreinen. Voor meer informatie hierover verwijzen wij naar de achtergrondstudie.

Nog opvallender is het beeld bij drie of meer terreinen:

- Mannen met Noord-Afrikaanse herkomst: 28%
- Mannen met Turkse herkomst: 19%
- Vrouwen met Turkse herkomst: 15%
- Vrouwen met Noord-Afrikaanse herkomst: 17%

Daaruit blijkt dat mannen met een Noord-Afrikaanse herkomst gemiddeld het vaakst discriminatie ervaren op meerdere terreinen, gevolgd door mannen met een Turkse herkomst. De percentages bij vrouwen, zowel met Turkse als Noord-Afrikaanse herkomst, liggen lager en dichter bij elkaar. Dit wijst erop dat cumulatieve discriminatie, in het bijzonder op drie of meer terreinen, in het bijzonder vaak ervaren wordt door mannen met een Noord-Afrikaanse herkomst.

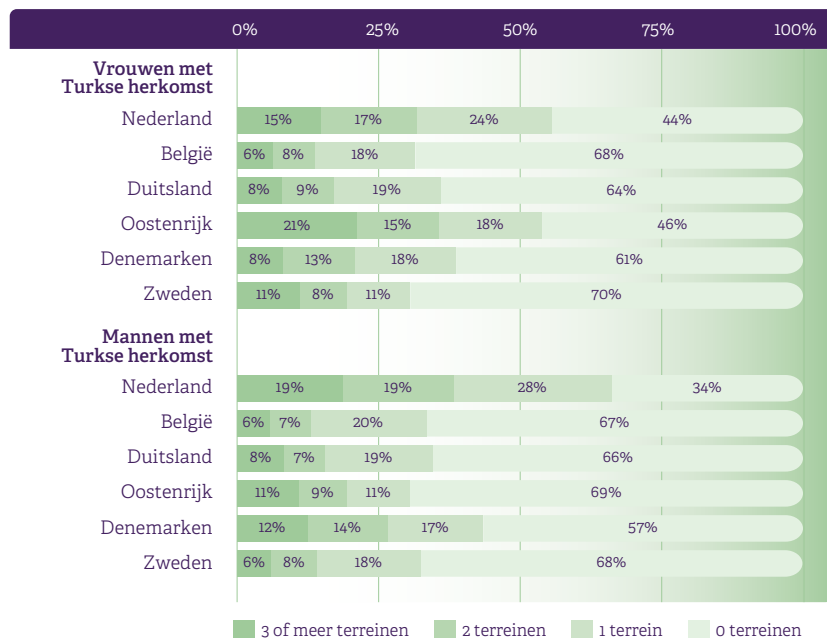
Figuur 2. Ervaren cumulatieve discriminatie in Nederland, naar herkomst en geslacht. Aangepast overgenomen uit de achtergrondstudie.

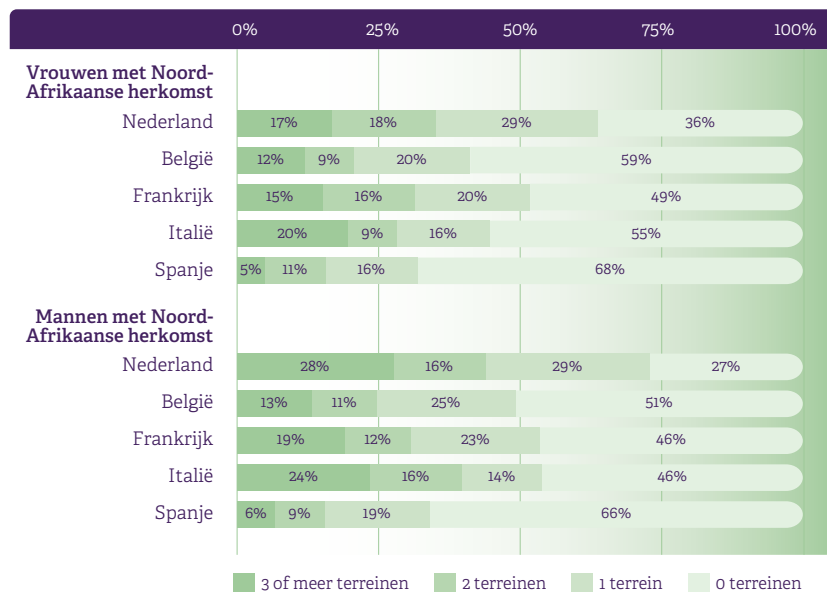
3.2.3 Ervaren cumulatieve discriminatie in Europees perspectief

Persoonen met een Turkse herkomst namen in de EU-MIDIS II-enquête deel in Nederland, België, Duitsland, Oostenrijk, Denemarken en Zweden. Personen met een Noord-Afrikaanse herkomst deden mee in Nederland, België, Frankrijk, Italië en Spanje. Hierdoor is het niet in elk land mogelijk om beide herkomstgroepen met elkaar te vergelijken; we moeten per groep apart kijken naar de landen waarin zij hebben deelgenomen. Figuur 3 en figuur 4 laten desondanks enkele duidelijke patronen zien.

Figuur 3. Ervaren cumulatieve discriminatie in West-Europese landen door personen met een Turkse herkomst, naar land en geslacht. Aangepast overgenomen uit de achtergrondstudie.

Figuur 4. Ervaren cumulatieve discriminatie in West-Europese landen door personen met een Noord-Afrikaanse herkomst, naar land en geslacht. Aangepast overgenomen uit de achtergrondstudie.

Alle groepen respondenten geven in Nederland het vaakst aan dat zij in minstens twee terreinen discriminatie ervaren. Een uitzondering vormen vrouwen met een Turkse herkomst in Oostenrijk; zij ervaren daar vaker discriminatie in meerdere terreinen (36%) dan in Nederland (32%). Ook wanneer er gekeken wordt naar discriminatie op drie of meer terreinen, neemt Nederland (helaas) een koppositie in: deze vorm van cumulatieve discriminatie komt in Nederland vaker voor dan in de andere Europese landen. De uitzonderingen hier zijn weer de vrouwen met een Turkse herkomst, waar discriminatie op drie of meer terreinen in Oostenrijk vaker ervaren wordt, en vrouwen met een Noord-Afrikaanse herkomst. Bij deze laatste groep vrouwen wordt discriminatie op drie of meer terreinen vaker ervaren in Italië (20%) dan in Nederland (17%).

Hieruit blijkt dat cumulatieve discriminatie relatief veel ervaren wordt in Nederland vergeleken met andere Europese landen. Dit geldt met name voor mannen met een Noord-Afrikaanse herkomst, die van alle groepen respondenten in Nederland het vaakst cumulatieve discriminatie ervaren. Tegelijkertijd zijn er landen, zoals Oostenrijk, waar juist vrouwen met een Turkse herkomst relatief vaker discriminatie ervaren in meerdere terreinen dan hun mannen met dezelfde herkomst.

3.3 Cumulatieve intersectionele discriminatie: uitkomsten

Om de relatie tussen ervaren discriminatie en verschillende uitkomsten te kunnen duiden, is gekeken naar:

1. *Ervaren gezondheid*, waarin respondenten zelf aangaven hoe hun algemene gezondheid was, op een schaal van 1 (zeer goed) tot 5 (zeer slecht).
2. *Economische kwetsbaarheid*, waarin respondenten aangaven in hoeverre zij kunnen rondkomen van hun inkomen, op een schaal van 1 (met grote moeite) tot 6 (zeer gemakkelijk).
3. *Maatschappelijke verbondenheid*, waarin respondenten aangaven in hoeverre zij zich verbonden voelen met Nederland, op een schaal van 1 (helemaal niet verbonden) tot 5 (zeer sterk verbonden).
4. *Institutioneel vertrouwen*, waarin respondenten aangaven in hoeverre zij vertrouwen hadden in zijn 'het parlement', 'het rechtssysteem', 'de politie', 'politici', 'politieke partijen', 'het Europees Parlement' en 'de lokale overheid', op een schaal van 0 (helemaal geen vertrouwen) tot 10 (volledig vertrouwen).

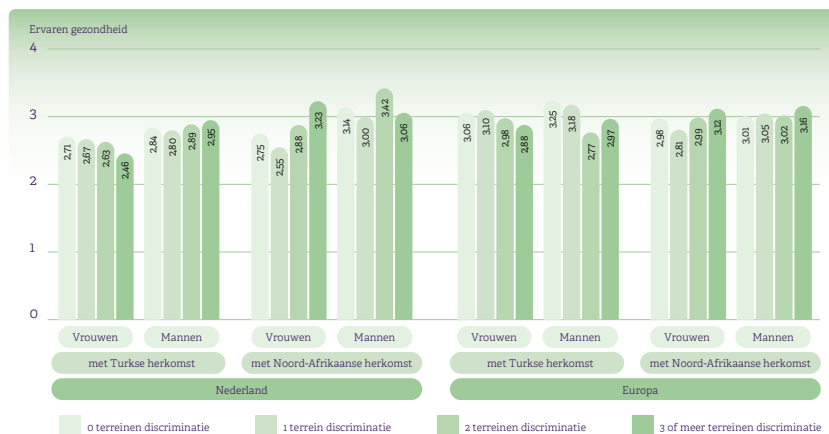
In de achtergrondstudie van Thijssen en Spierings staan de uitgebreide statistische tabellen die deze samenhangen in detail weergeven. In de volgende paragrafen vatten we de belangrijkste bevindingen per uitkomst samen. We bespreken eerst de patronen die specifiek in Nederland zichtbaar zijn aan de hand van figuren, daarna bekijken we de resultaten op Europees niveau, waarin Nederlandse data ook is meegenomen. Hiermee kunnen we zien of deze Nederlandse patronen overeenkomen met de bredere context. Het grotere aantal respondenten op Europees niveau geeft bovendien meer statistische kracht aan de analyses. Waar relevant geven we op Europees niveau aan dat de gevonden samenhang statistisch significant is, wat inhoudt dat er statistisch sterke aanwijzingen zijn voor de gevonden relaties.

3.3.1 Ervaren gezondheid

In figuur 5 lijkt alleen bij vrouwen met een Turkse herkomst een duidelijke, negatieve samenhang te bestaan tussen ervaren discriminatie in drie of meer terreinen en hun algehele gezondheid. Bij de andere groepen is geen eenduidige relatie zichtbaar.

Als er wordt gekeken naar Europese landen duiden de resultaten echter op een statistisch significante relatie tussen ervaren cumulatieve discriminatie en ervaren gezondheid bij mannen met een Turkse herkomst. Bij de overige groepen is geen vergelijkbare significante samenhang gevonden.

Figuur 5. De relatie tussen cumulatieve discriminatie ervaren gezondheid in Nederland en Europa, naar herkomst en geslacht. Aangepast overgenomen uit de achtergrondstudie.

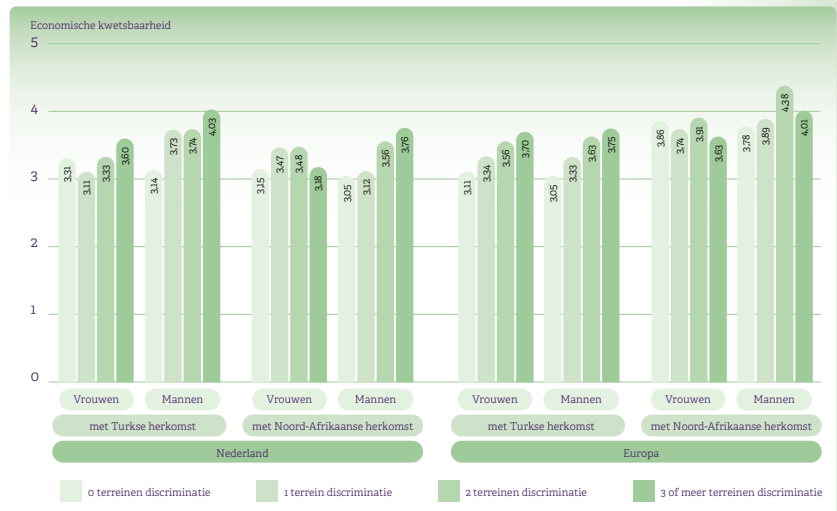

3.3.2 Economische kwetsbaarheid

Figuur 6 laat zien dat in Nederland ervaren discriminatie op twee of meer terreinen gepaard gaat met een hogere mate van economische kwetsbaarheid dan discriminatie op één terrein. Alleen bij vrouwen met een Noord-Afrikaanse herkomst is deze samenhang niet te zien.

De statistische analyses met de Europese data bevestigen dit beeld, behalve opnieuw bij vrouwen met een Noord-Afrikaanse herkomst. Bij alle andere groepen is er een significante samenhang tussen ervaren cumulatieve discriminatie en economische kwetsbaarheid. Daarbij duidt zowel in Nederland als op Europees niveau een trapsgewijs patroon erop dat als er op meerdere terreinen discriminatie wordt ervaren, dit samengaat met een sterkere mate van kwetsbaarheid in vrijwel alle groepen respondenten.

Figuur 6. De relatie tussen cumulatieve discriminatie en economische kwetsbaarheid in Nederland en Europa, naar herkomst en geslacht. Aangepast overgenomen uit de achtergrondstudie.

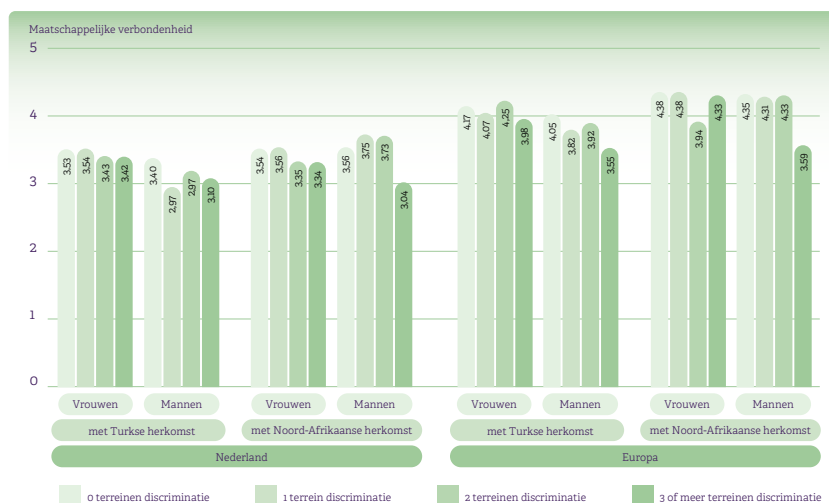

3.3.3 Maatschappelijke verbondenheid

Uit figuur 7 blijkt dat in Nederland ervaren cumulatieve discriminatie samenhangt met maatschappelijke verbondenheid. Deze negatieve samenhang is het sterkst bij mensen met een Noord-Afrikaanse herkomst (zowel mannen als vrouwen) en begint bij vrouwen al vanaf discriminatie in twee terreinen. Bij mannen lijkt deze samenhang pas duidelijk te worden bij drie of meer terreinen. Bij vrouwen met een Turkse herkomst is de relatie minder sterk zichtbaar. Bij mannen met een Turkse herkomst is er zelfs een afwijkend patroon: degenen die op één terrein discriminatie ervaren, voelen zich minder verbonden dan degenen die op twee of meer terreinen discriminatie ervaren.

In de Europese analyses komt weer het trapsgewijze patroon naar voren: hoe meer terreinen, des te lager de maatschappelijke verbondenheid. Deze relatie is voor alle groepen statistisch significant, wat betekent dat de trend in Nederland ook op Europees niveau herkenbaar is.

Figuur 7. De relatie tussen cumulatieve discriminatie en maatschappelijke verbondenheid in Nederland en Europa, naar herkomst en geslacht. Aangepast overgenomen uit de achtergrondstudie.

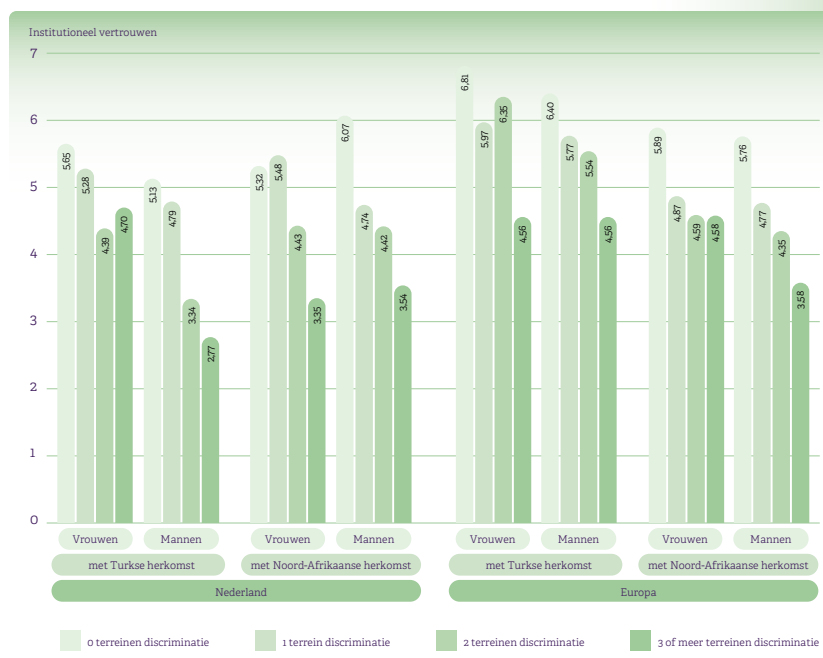

3.3.4 Institutioneel vertrouwen

Figuur 8 toont de samenhang tussen cumulatieve discriminatie en institutioneel vertrouwen in Nederlandse instituties. Bij alle groepen geldt dat naarmate mensen op méér terreinen discriminatie ervaren, zij gemiddeld minder vertrouwen hebben in instituties.

Op Europees niveau blijft dit patroon overeind: er is een duidelijke, negatieve relatie tussen ervaren cumulatieve discriminatie en institutioneel vertrouwen. Het patroon is opnieuw trapsgewijs: hoe meer terreinen, hoe lager het vertrouwen. Uitzondering vormen vrouwen met een Noord-Afrikaanse herkomst, bij wie er geen verschil lijkt te zijn tussen degenen die discriminatie ervaren op één terrein of op twee of meer terreinen.

Figuur 8. De relatie tussen cumulatieve discriminatie en institutioneel vertrouwen, naar herkomst en geslacht. Aangepast overgenomen uit de achtergrondstudie van Thijssen en Spierings.

4. Beantwoording hoofdvragen en conclusie

In dit hoofdstuk beantwoorden we de drie hoofdvragen van dit rapport en plaatsen we de bevindingen in een breder perspectief.

4.1 Onderzoeksvraag 1: In welke mate is sprake van (ervaren) cumulatieve discriminatie in Nederland en in andere (West-) Europese landen?

Uit de resultaten van de achtergrondstudie blijkt dat respondenten van Turkse en Noord-Afrikaanse herkomst in Nederland relatief vaak op meerdere terreinen discriminatie ervaren. Meer dan een derde van de ondervraagden in Nederland rapporteert discriminatie op twee of meer maatschappelijke terreinen. Deze bevindingen sluiten aan bij eerder onderzoek waarin discriminatie niet wordt gezien als eenmalige incidenten, maar als *herhaalde* ervaringen die zich kunnen voordoen in verschillende domeinen van het dagelijks leven.²⁷

Ook in andere Europese landen wordt cumulatieve discriminatie ervaren, maar vergeleken met die landen wordt cumulatieve discriminatie in Nederland relatief veel ervaren. De redenen hiervoor zijn met de gebruikte dataset niet te achterhalen, maar in de achtergrondstudie worden twee mogelijke verklaringen kort besproken: het is mogelijk dat in Nederland mensen uit deze herkomstsgroepen vaker blootgesteld worden aan discriminatie, en het is mogelijk dat zij bewuster zijn en discriminatie beter herkennen.

4.2 Onderzoeksvraag 2: In welke mate is sprake van (ervaren) intersectionele cumulatieve discriminatie in Nederland en in andere (West-)Europese landen?

Uit de achtergrondstudie blijkt dat mensen met een Noord-Afrikaanse herkomst in Nederland vaker cumulatieve discriminatie ervaren dan mensen met een Turkse herkomst. Kijken we echter intersectioneel door onderscheid te maken tussen mannen en vrouwen binnen deze herkomstsgroepen, dan ontstaat een meer genuanceerd beeld:

- Mannen met een Turkse herkomst ervaren vaker cumulatieve discriminatie dan zowel vrouwen met een Turkse als vrouwen met een Noord-Afrikaanse herkomst;
- Mannen met een Noord-Afrikaanse herkomst ervaren het vaakst cumulatieve discriminatie, terwijl vrouwen met een Turkse herkomst dit het minst vaak ervaren.

Met andere woorden: de verschillen in ervaren cumulatieve discriminatie hangen niet alleen af van herkomst of geslacht, maar van de combinatie van beide. Dit intersectionele patroon is ook zichtbaar op Europees niveau, waar mannen met een Noord-Afrikaanse herkomst het vaakst cumulatieve discriminatie ervaren.

27. Andriessen, Iris, Justin Hoegen Dijkhof, Ab van der Torre, Esther van den Berg, Ine Pulles, Jurgen Iedema, en Marian de Voogd-Hamelink. 2020. *Ervaren discriminatie in Nederland II*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau; Essed, Philomena. 2018. *Alle-daags racisme*. Amsterdam: Uitgeverij van Gennep B.V.A

4.3 Onderzoeksvraag 3: In hoeverre zijn beide aspecten van discriminatie empirisch gerelateerd aan belangrijke maatschappelijke uitkomsten?

Om de gevolgen van cumulatieve discriminatie in kaart te brengen, is gekeken naar de samenhang met ervaren gezondheid, economische kwetsbaarheid, maatschappelijke verbondenheid en institutioneel vertrouwen.

Hoewel met de gebruikte dataset geen causaal verband kan worden vastgesteld, is er een duidelijke negatieve samenhang zichtbaar: mensen die op meerdere terreinen discriminatie ervaren, voelen zich over het algemeen economisch kwetsbaarder, ervaren minder maatschappelijke betrokkenheid en hebben lager institutioneel vertrouwen. Vaak is dit effect trapsgewijs, hetgeen inhoudt dat naarmate mensen op meerdere terreinen discriminatie hebben ervaren, de maatschappelijke uitkomsten sterker negatief worden.

Deze bevindingen sluiten aan bij eerder onderzoek van het SCP, dat eveneens laat zien dat mensen die op meerdere terreinen discriminatie ervaren, zich minder maatschappelijk betrokken voelen en minder vertrouwen in instituties hebben. De achtergrondstudie bouwt hierop voort door:

1. Ervaren cumulatieve discriminatie in de afgelopen vijf jaar in kaart te brengen;
2. Een intersectioneel perspectief te hanteren, waarbij ook is gekeken naar verschillen tussen mannen en vrouwen in verschillende herkomstgroepen;
3. Te onderzoeken hoe de situatie in Nederland zich verhoudt tot andere Europese landen.

Hieruit blijkt dat de negatieve relatie tussen ervaren cumulatieve discriminatie en deze uitkomsten in grote lijnen overeenkomt met het Europese beeld. Echter, niet in elke groep of voor elke uitkomst is de samenhang even sterk. Zo lijkt bij vrouwen met een Noord-Afrikaanse herkomst geen duidelijke relatie te bestaan tussen ervaren cumulatieve discriminatie en economische kwetsbaarheid, terwijl dat bij andere groepen wel het geval is.

4.4 Conclusie

De resultaten uit de achtergrondstudie laten zien dat cumulatieve discriminatie in Nederland veel voorkomt, zelfs vaker dan in de meeste andere onderzochte Europese landen. Deze discriminatie blijkt bovendien intersectioneel van aard: mannen met een Noord-Afrikaanse herkomst ervaren het vaakst cumulatieve discriminatie, terwijl vrouwen met een Turkse herkomst dit het minst vaak rapporteren. Verder hangen cumulatieve discriminatie-ervaringen samen met verschillende maatschappelijke uitkomsten, waarbij een trapsgewijs patroon zichtbaar is: naarmate mensen op meerdere terreinen discriminatie hebben ervaren, gaat dat gepaard met sterkere negatieve uitkomsten, bijvoorbeeld sterkere economische kwetsbaarheid, minder vertrouwen in instituties en minder maatschappelijke verbondenheid.

Met deze inzichten benadrukken we het belang van een cumulatief en intersectioneel perspectief bij zowel onderzoek als de aanpak van discriminatie.

Ervaringsverhalen deel 4: De tol van discriminatie op gezondheid en vertrouwen

Bijna alle geïnterviewden geven aan dat hun ervaringen met (cumulatieve) discriminatie negatieve gevolgen hebben gehad voor hun mentale en fysieke welzijn. Esma vat dit samen met de uitspraak: *“discriminatie maakt letterlijk ziek.”* Jose beschrijft dat hij tijdens zijn mbo-opleiding veel discriminatie ervaarde, zowel persoonlijk als richting zijn klasgenoten. Hij reflecteert: *“Wat ik nog niet had verteld van mijn mbo-ervaring was eigenlijk dat ik ook depressief raakte en dat ik eigenlijk heel negatief werd over de omstandigheden.”*

Saida vertelt eveneens over haar discriminatie-ervaringen, zowel op straat als in het onderwijs en tijdens haar werk: *“Op een gegeven moment werd ik gewoon ziek, echt lichamelijk ziek.”* Hoewel het voor haar lastig te bepalen is of haar ziekte direct verband hield met haar discriminatie-ervaringen, erkent ze de diepe impact: *“Ik heb heel lang moeten revalideren voordat ik weer gewoon mezelf was.”*

“Voor je neus word je gediscrimineerd. En er wordt gedaan alsof jij dan gek bent.”

Esma's ervaring als volksvertegenwoordiger laat zien hoe discriminatie haar vertrouwen in instituties beschadigt. Haar hoofddoek vormde een expliciete belemmering toen ze, net als al haar collega's, een participierend werkbezoek in uniform wilde afleggen. Een hoofddoek was destijds lange tijd niet toegestaan bij het officiële uniform, maar op het moment dat Esma het werkbezoek wilde afleggen, gold er een overgangperiode waarin een hoofddoek juist wel toegestaan zou worden. Hoewel haar eerder was verzekerd dat ze haar werkbezoek in uniform met hoofddoek zou kunnen afleggen, kreeg Esma kort van tevoren te horen dat ze toch alleen in burgerkleding mocht deelnemen: *“Ik word nu als enige anders behandeld ten opzichte van de rest van de [volksvertegenwoordigers]. En dat heeft louter te maken met mijn hoofddoek. Dus ik constateer nu uitsluiting en discriminatie.”* Voor Esma bevestigde deze ervaring haar gevoel van institutionele ongelijkheid: *“Je zit niet in een kwetsbare positie, zoals hoe een ambtenaar eraan toe is, of hoe een burger eraan toe is. [...] Ik heb mezelf helemaal hier naartoe gewerkt, maar zelfs als volksvertegenwoordiger kan ik mijn werk gewoon niet doen. Dus ik dacht echt... Het is echt onzin wat ze zeggen over dat je het zelf moet creëren. In welke positie je ook komt en hoeveel instrumenten je daarbij ook hebt, je wordt gewoon echt... voor je neus word je gediscrimineerd. En er wordt gedaan alsof jij dan gek bent.”* Esma geeft aan dat haar zorgen vooral gericht zijn op het instituut zelf. Als zelfs iemand in haar positie, met verschillende mogelijkheden om zich te verdedigen en zonder risico op ontslag, nog steeds met discriminatie te maken krijgt, hoe moet het dan zijn voor mensen die wél in een kwetsbare positie zitten?

Ze vindt het zorgwekkend dat er onvoldoende mechanismen lijken te zijn die corrigerend ingrijpen zodra discriminatie optreedt.

Atta Ook Atta bevestigt hoe ervaringen met discriminatie het institutioneel vertrouwen kunnen ondermijnen. Hij deelt een specifiek voorbeeld waarbij hij herhaaldelijk werd aangehouden door de politie vanwege zijn uiterlijk en de auto waarin hij reed. *“Die specifieke dag was het lekker weer. [...] Ik reed de hele dag rondjes met vrienden van mij, één Antiliaan en één Surinamer. Zeven keer ben ik staande gehouden.”* Bij de laatste keer vroeg hij geïrriteerd waarom hij werd aangehouden. De agent erkende uiteindelijk expliciet dat het kwam omdat hij *“een buitenlandse jongen”* in een luxe auto was. Atta merkt hierover op: *“Dus daarmee praat hij zijn gedrag goed, en dat van zijn collega’s. Let op, het is de politie. Dezelfde organisatie waarvoor ik moest optreden bij de opening van de politieacademie, jaren later. [...] Op diezelfde politieacademie hadden ze een foto van hun eigen collega-student geplakt ergens in een kamer of in een toilet, met verwijzingen naar apen. De politieacademie valt onder het Ministerie van Justitie.”* Hoewel Atta zichzelf als iemand ziet die relatief goed terecht is gekomen, benadrukt hij hoe destructief zulke ervaringen zijn voor het vertrouwen van jongeren in instituties: *“Er zijn heel veel jongeren die bij een fractie van wat ik heb meegemaakt de conclusie zouden trekken van ‘fuck dit, ik tel niet mee in dit land.’”*

Selin Als volwassene is Selin vanuit Turkije naar Nederland verhuisd vanwege de studie van haar man. Na verschillende werkervaringen begon ze in 2010 aan haar carrière binnen het Nederlands hoger onderwijs. In 2018 kwam ze erachter dat twee van haar collega’s met een Nederlandse achtergrond managementtaken kregen toegewezen, waarmee zij voorbereid werden op een promotie. Selin vroeg vervolgens aan haar leidinggevende wat zij moest doen om hier ook voor in aanmerking te komen. Haar leidinggevende antwoordde dat ze niet in aanmerking kwam omdat ze binnen de instelling geen managementtaken had vervuld. Toen Selin aangaf dat zij in de afgelopen acht jaar die taken nooit had gekregen, reageerde haar leidinggevende: *“Voor dit soort taken komen niet-Nederlandse mensen niet in aanmerking. Misschien is dat discriminatie, dat weet ik niet.”* Selin vroeg zich af of dit te maken had met haar beheersing van de Nederlandse taal, maar dat werd ontkend door haar leidinggevende. Selin had op dat moment ook al de Nederlandse nationaliteit.

Deze ervaring leidde tot grote onzekerheid bij Selin: *“Hierna voelde ik me een paar maanden heel vervreemd, ik kon het niet geloven. Ik dacht, ik kan zo niet doorgaan. Maar ik had vijf medewerkers waarvoor ik verantwoordelijk was. Als ik een conflict aanging met het management, dan zouden zij daar ook negatieve gevolgen van ondervinden. Ik durfde niets te doen.”*

In de jaren daarna zag Selin hoe meerdere collega’s promotie kregen zonder een open procedure, terwijl zijzelf niet werd overwogen. Hoewel

de leiding had beloofd zich beter aan de regels van transparante en open sollicitatieprocedures te houden, gebeurde dit opnieuw niet. Uiteindelijk besloot ze niet langer stil te blijven: *“Als ik deze keer niets zeg en doe, dan kan ik niet met mezelf leven.”* Ze voelde sterk dat ze niet alleen voor zichzelf opkwam, maar ook voor anderen die hiermee geconfronteerd werden. Ze diende een officiële klacht in en kreeg uiteindelijk, na een lang en intensief proces, gelijk vanwege fouten in de procedures—er werd vastgesteld dat ze een grote kans had gehad op promotie als zij had kunnen solliciteren. Uiteindelijk kreeg ze alsnog promotie. Er is nog geen uitspraak gedaan over de vraag of discriminatie hierin een rol speelde.

Deze ervaringen met discriminatie in het hoger onderwijs hadden grote impact op haar gezondheid en welzijn. Selin omschrijft het als voortdurend aanwezig zijn in een uitputtend schaakspel

Selin benadrukt dat het handelen van bepaalde leden van het management niet representatief is voor de gehele organisatie. Verschillende andere personen in hogere managementposities hebben haar juist ondersteund en erkend dat er fouten zijn gemaakt. Zij stelt dat haar zaak de noodzaak benadrukt van versterkte verantwoordingsmechanismen binnen het hoger onderwijs.

Deze ervaringen met discriminatie in het hoger onderwijs hadden grote impact op haar gezondheid en welzijn. Selin omschrijft het als voortdurend aanwezig zijn in een uitputtend schaakspel: *“Ik had zo’n hoofdpijn, ik dacht dat ik een hersenbloeding zou krijgen.”* De langdurige stress heeft geleid tot gezondheidsproblemen, waaronder prikkelbare darm syndroom, gordelroos en eczeem. Het afgelopen jaar moest ze twee keer geopereerd worden, onder andere vanwege chronische holteontstekingen.

5. Tot besluit

Deze voortgangsrapportage heeft laten zien dat er sprake is van cumulatieve discriminatie in Nederland in een grootschalige en representatieve steekproef van mensen met een Turkse en Noord-Afrikaanse herkomst. Keer op keer ervaren deze mensen discriminatie op verschillende maatschappelijke terreinen. Ondanks de beperkingen van de dataset die ten grondslag ligt aan de achtergrondstudie, heeft dit rapport laten zien dat cumulatieve discriminatie-ervaringen schadelijke individuele en maatschappelijke gevolgen hebben. Bovendien is er in Nederland een relatief sterke stapeling van discriminatie-ervaringen in vergelijking met andere Europese landen.

De ervaringen van geïnterviewde burgers bevestigen dat. Het herhaaldelijk ervaren van discriminatie kwetst mensen diep of maakt ze ziek. Het maakt dat ze aan hun eigen oordeelsvermogen gaan twijfelen of dat ze het vertrouwen verliezen in cruciale maatschappelijke instituties.

Je kunt stapelingen van discriminatie niet op één hoop gooien.

Deze rapportage laat al met al zien dat het begrijpen van hoe discriminatie-ervaringen stapelen en wie daardoor getroffen worden, vraagt om gedetailleerde en nauwkeurige analyses. Wanneer de stapeling van discriminatie wordt onderzocht binnen een te eenzijdig gedefinieerde groep, blijft onderbelicht welke specifieke groepen geraakt worden door discriminatie. Met andere woorden: je kunt stapelingen van discriminatie niet op één hoop gooien.

Daarom adviseert de staatscommissie te investeren in structurele en meerjarige, grootschalige dataverzameling onder representatieve groepen die het mogelijk maakt om gerichte intersectionele analyses uit te voeren. Het gaat hierbij om zowel kwantitatieve als kwalitatieve dataverzameling. Met de resultaten van deze analyses kan antidiscriminatiebeleid op tal van maatschappelijke terreinen effectiever en gericht worden vormgegeven.

Bijlage

Bijlage | Methodologische toelichting op interviews

De staatscommissie heeft er in deze rapportage voor gekozen om de kwantitatieve analyse van een grote dataset te combineren met diepte-interviews met een kleine groep respondenten. Interviews worden gezien als een vorm van kwalitatief onderzoek, waarbij de individuele ervaringen, belevingen en ondervonden gevolgen van - in dit geval - discriminatie centraal staan. Voor een gedegen begrip van een complex en gelaagd maatschappelijk probleem zoals discriminatie is de combinatie van statistische analyse met ervaringskennis van getroffen individuen essentieel.

Uiteindelijk zijn er vijf interviews afgenomen voor deze rapportage. Om de respondenten te vinden is gebruik gemaakt van de methode van *convenience sampling*, waarbij onderzoekers van de staatscommissie in het eigen netwerk en via persoonlijke verwijzingen individuen vonden die bereid waren om in vertrouwelijkheid te vertellen over hun ervaringen met discriminatie. Gezien de beperkte groep respondenten, kunnen de ervaringsverhalen in dit rapport gezien worden als een verkenning, waarbij concepten en patronen die door de kwantitatieve analyses zichtbaar werden aanvullend vanuit individueel perspectief worden belicht.

De respondenten zijn bekend bij de onderzoekers van de staatscommissie. In overleg met de respondenten zijn enkele namen vervangen voor pseudoniemen, en wordt in andere gevallen alleen de voornaam gebruikt. Ook bij de beschrijving van ervaringen is in overleg met de respondenten oog gehouden voor het voorkomen van herleidbaarheid, om zo de anonimiteit en privacy van de respondenten te waarborgen. Respondenten hebben de ervaringen en citaten die zijn opgenomen in het rapport gecontroleerd op juistheid.

In de interviews is gekozen voor een semigestructureerde vraagstelling. Hierbij kan gezorgd worden dat steeds dezelfde thema's aan bod komen, terwijl er ook per gesprek de flexibiliteit ontstaat om de diepte in te gaan. In onderstaande leidraad worden de vragen thematisch weergegeven.

Interviewleidraad:

- Wanneer werd u zich echt bewust van discriminatie?
- Wanneer voelde u zich voor het eerst gediscrimineerd?
- Kunt u, in chronologische volgorde (van jong tot oud), uw ervaringen met discriminatie gedurende uw levensloop en in verschillende levensfasen beschrijven?
- In/op welke maatschappelijke terreinen ervaart u discriminatie? (denk aan: onderwijs, wonen, arbeid, goederen en diensten inclusief contact met de overheid/gemeente)
- Ervaart u in een bepaalde sector meer discriminatie dan in een andere?
- Artikel 1 van de Nederlandse Grondwet verbiedt discriminatie “op grond van godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht,

handicap, seksuele gerichtheid of op welke grond dan ook". Op welke grond ervaart u discriminatie? Heeft u het idee dat u op meerdere gronden tegelijk wordt gediscrimineerd, of dat de gronden elkaar versterken?

- Wat voor effect heeft discriminatie op u? Heeft het gevolgen voor uw leven en op uw ontwikkeling? Op uw familie en vrienden?
- Op wat voor manier bent u wel/niet bezig met discriminatie in het dagelijks leven? (denk aan: werk, opvoeding kinderen, maatschappelijke participatie, activisme)
- Hoe ervaart u discriminatie in Nederland ten opzichte van eventuele ervaringen in andere landen?

De Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme is een éénmalig adviescollege dat voor vier jaar, op verzoek van de Tweede Kamer, is ingesteld op 1 mei 2022. De staatscommissie doet wetenschappelijk onderzoek naar de aard, omvang, oorzaken en aanpak van discriminatie en racisme in de Nederlandse samenleving.

Samenstelling staatscommissie

Dr. J.J. (Joyce) Sylvester (voorzitter)
 Prof. dr. M. (Mirko) Noordegraaf (vicevoorzitter)
 Prof. dr. S. (Sennay) Ghebreaab
 Prof. dr. H (Halleh) Ghorashi
 Prof. dr. P.L.H. (Peer) Scheepers
 Drs. E.F. (Errol) Stoové
 Prof. dr. L. (Linnet) Taylor
 Mr. dr. A. (Alexandra) Timmer

Dr. M.E. (Mirjan) Bouwman (secretaris)

Aan dit rapport is meegewerkt door:

Dr. O. (Onur) Şahin
 Dr. S. (Sarah-Jane) Koulén
 N. (Nina) van Douwen, MSc
 Office manager: Drs. M.Y.M. (Young-Min) Bouman
 Communicatieadviseur: R.A.J. (Renée) Schut-Verkuijlen

Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme

Rijnstraat 50
 2515 XP Den Haag
info@staatscommissietegendiscriminatieenracisme.nl

Publicatie 2025-03

© Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme
 Den Haag, 2025

De inhoud van deze publicatie mag (gedeeltelijk) worden gebruikt en overgenomen voor niet-commerciële doeleinden. De inhoud mag daarbij niet veranderen. Citaten moeten altijd aangegeven zijn, bij voorkeur als: Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme (2025), Titel rapport, publicatienummer, Den Haag: Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme.

U kunt deze publicatie ook downloaden via onze website

www.staatscommissietegendiscriminatieenracisme.nl

Deze publicatie is gemaakt door:

Grafisch ontwerp: Studio Duel
 Drukwerk: Opmeer Drukkerij
 Deze publicatie is CO₂-neutraal ontworpen en gedrukt en met bio-inkt gemaakt.

**Staatscommissie
tegen Discriminatie
en Racisme**

Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme

Rijnstraat 50

2515 XP Den Haag

info@staatscommissietegendiscriminatieenracisme.nl